

Ordu ve Giresun Yöresinde Madenler ve Maden İşletmeciliği (1860–1914)

Mine and Mining in Ordu and Giresun Region (1860–1914)

*Kemal Saylan**

Özet

Ordu ve Giresun yöresinin maden açısından zengin olduğu ve tarih öncesi çağlardan beri yörede maden işletmeciliği yapıldığı bilinmektedir. Milattan önceki dönemlerde yörede sadece demir madeni işletmeciliği yapılırken, Osmanlı Devleti döneminde XIX. yüzyıla gelindiğinde yörede demir haricinde bakır, gümüş, kireç taşı ve kurşun, manganez, mermer, maden suyu gibi madenlerin de işletilmeye başlandığını görülmektedir.

1842 yılından itibaren ülke genelinde madencilik sektöründe yapılmaya çalışılan düzenlemelerden Ordu ve Giresun yöresindeki maden işletmeciliği de nasibini almış ve yöredeki faaliyet gösteren maden işletmelerinin sayısı artmaya başlamıştır. Böylece özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çok sayıda yerli ve yabancı maden işletmecisi yöreye gelerek yörede maden ocakları açmış ve yöre ekonomisine katkıda bulunmuştur. Bu çalışmada, XIX. yüzyılın ikinci yarısından I. Dünya Savaşı'na kadar (1860–1914 yılları arası) Ordu ve Giresun yöresinde hangi madenlerin ve nerede çıkarıldığına ve bu madenlerin yöre ekonomisine ne gibi katkıları olduğuna değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Maden, Madencilik, Ordu, Giresun, Osmanlı Devleti

Abstract

It is well known fact that the districts of Ordu and Giresun have very important mines and from the antiquity the region was the mining area. Mining in this district continued its importance after the Ottoman dominance over the region. In the 19th century copper, silver, limestone, lead, manganese, marble, mineral water were the main mining values while the region was only a scene of iron mining in the Antiquity.

Arrangements in the mining sectors from 1842 included district of Ordu and Giresun and affected mining activities in the region. So, in the

* *Gümüşhane Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi, e.mail: kemalsaylan52@gmail.com*

second part of the 19th century foreign and native mining companies opened new mines and contributed favorably economy of region. In this study, we mention about mines of the district, the places of the mines and their effects on the local economy from 1860 and until the 1st World War.

Key Words: Mine, Mining, Ordu, Giresun, Ottoman State

Giriş

Madenlerin varlığı veya yokluğu, azlığı veya çokluğu tarihin her devrinde toplumların refah düzeyini yakından ilgilendirmiştir. Çok yaygın kullanım alanına sahip olan bu yeraltı zenginliğine sahip olmayan devletler veya milletler, madenlere ulaşmanın yollarını aramışlar; bunun için savaşlar yapmışlar; mücadeleler etmişler ve antlaşmalar yapmışlardır.¹ Madenler, tarihteki diğer devletler gibi toprakları maden açısından zengin olan Osmanlı Devleti için de önemli olmuştur. Osmanlı Devleti'nin topraklarının maden açısından çok zengin olduğu jeolojik haritalarla tespit edilmemiş olsa da çok önceden beri Anadolu'da dolaşmış seyyah ve coğrafyacıların yazdıkları eserler sayesinde topraklarının maden açısından çok zengin olduğu bilinmektedir.² Madencilik, Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde devlet sanayisinin önemli bir kısmını oluşturmuştur. Bu dönemde binlerce maden işçisinin çalışması, madenler için odun, kömür temin edenler, onları gerekli yerlere taşıyanlar, pazarlayanlar ve madencilikle ilgili zanaatlarla uğraşanların sayıları dikkate alındığında bu sektörün Osmanlı ekonomisindeki yeri daha iyi anlaşılmaktadır. Bu nedenle devlet, madenlerin işletilmesine ve yönetilmesine çok önem vermiştir. Öneme binaen maden ocaklarının çoğu XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelinceye kadar emanet usulü ile devlet tarafından idare edilmiş ve işletilmiştir.³

Ancak XVIII. yüzyıldan sonra maden ocaklarının işletilmesinde büyük çapta çözülme yaşanmaya başladığı görülmektedir.⁴ Devlet, bu çözülmenin

¹ Osman Köse, "XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu (3-5 Mayıs 2001)*, C. I, Trabzon 2002, s. 289

² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, Ankara 1995, s. 455

³ Fahrettin Tızlak, "XIX Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları", *Belleten*, LX/229, Aralık 1996, s. 19

⁴ Maden işletmelerinde yakıt olarak ağaç kömürü kullanılması, yüzyıllardan beri düzensiz ve bilgisizce harcanarak ocakların çevresindeki ormanların tüketilmesi, odun ve kömürün çok uzak yerlerden nakledilmeye çalışılması, yol yokluğu, can ve mal güvenliğinin kalmayışı gibi nedenler madencilüğün gerilemesine neden oldu. Ayrıca, maden kaynakları üzerine hiçbir bilimsel araştırma yapılmaması, genellikle yüklü başlangıç yatırımları gerektiren bu kesimde sermaye yetersizliği, yabancı sermayeye karşı duyulan isteksizlik ve güvensizlik, hükümetin imtiyaz vermede çok ağır davranması ve

önüne geçebilmek amacıyla Tanzimat'ın ilanından sonra çıkardığı nizamnamelerle ve kanunnamelerle özel sektörün önünü açarak madencilik sektörünü tekrar canlandırmaya çalışmıştır. 1842 yılında *Maadin-i Hümayun Meclisi* kurulması, 1858'de *Arazi Kanunnamesi*'nin, 1861'de *Maadin Niẓamnamesi*'nin çıkarılması ve 1887 tarihinden itibaren ise yabancılara 99 yıla kadar imtiyazlar verilmesi bu çabanın önemli adımlarından bazılarıdır. Madencilik sektöründe atılan bu adımlar ve bu yüzyılda Avrupa'da gelişen sanayi için Osmanlı topraklarında bol miktarda maden olduğu yönündeki Avrupa'daki yaygın kanaat sonucunda ise kısa zamanda Anadolu toprakları maden işletmesi yapan yabancı müteşebbislerin akınına uğramaya başlamıştır. İlk olarak 1866–67 tarihinde Katerin kazasında “*Şirket-i Azîziyye-i Mısıriyye*” şirketine maden işletme imtiyazı verilmiş, ikinci olarak da 1871–1872 tarihinde Siroz sancağında “*Şirket-i Madeniye-i Osmaniyeye*”ye linyit madenlerinin işletme imtiyazı verilmiştir.⁵ İlk olarak kurulan şirketlerden sonra bu tür şirketlerin sayısı artarak Osmanlı coğrafyasının değişik bölgelerinde faaliyet göstermişlerdir.

Bu çalışmamızda XIX. yüzyılın ikinci yarısından XX. yüzyılın başlarına kadar olan dönemde maden çeşidi açısından zengin olan Ordu ve Giresun yöresinin bu gelişmelerden nasıl etkilendiğini, yörede çıkarılan madenlerin neler olduğunu ve maden işletmelerinin yöredeki faaliyetlerini incelemeye çalışacağız.

Ordu ve Giresun Yöresinde Çıkarılan Madenler

Tüm Anadolu toprakları gibi Ordu ve Giresun yöresi de maden çeşidi açısından zengindir ve yörede çok eski tarihlerden beri maden çıkarıldığı bilinmektedir. Demir ve gümüş madeni çok eski dönemlerden beri yörede çıkarılmakta ve işlenmektedir. Geçmişte Giresun'da yaşayan Tirabenler⁶ burada demir madeni işletmişler, hatta demiri Yunanlılara tanıtmışlardır.⁷ Bununla birlikte XIII. yüzyıldan XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan dönemde Anadolu'da şap madeni açısından önemli bir merkez olan Şebinkarahisar'dan Avrupa'ya şap ihraç edilmiştir.⁸

işçi kıtlığı, gerilemekte olan maden işletmeciliğinin önündeki güçlükleri daha da artırdı. Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881–1908)*, Ankara 1987, s. 45; Maden ocaklarında çalışacak yetenekli, bilgili usta ve işçi bulunmasındaki zorluklar, bu işletmelerde çağdaş üretim tekniklerinin uygulanamaması gibi nedenlerden dolayı çoğu işletme zarardan kurtulamıyordu. Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997, s. 9

⁵ Muharrem Öztel, *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 2009, s. 106

⁶ Tirabenler, Pontos'ta Karadeniz kıyısında Pharnakia'nın yakınlarında yaşayan bir halktır. Adem Işık, *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*, Ankara 2001, s. 253

⁷ *Yurt Ansiklopedisi*, “Giresun”, C. V, İstanbul 1982–1983, s. 3147

⁸ Oktay Karaman, “XIX. ve XX. Yüzyılda Giresun ile Çevresindeki Madenler ve Maden İşletmeciliği”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. V, Sayı: 1, (Haziran 2003), s. 63-74

Yöredeki madenler yöreyi ziyaret eden yabancı seyyahların da dikkatini çekmiş ve bu nedenle seyyahlar yazdıkları eserlerinde yöredeki madenlere değinmeden geçememişlerdir. Bu durum madenlerin yöre ekonomisi açısından ne kadar önemli olduğunu gösteren önemli göstergelerden biridir. Örneğin; XIX. yüzyılın ilk yarısında yöreyi ziyaret eden Charles Texier yazmış olduğu eserinde Tirebolu nehri havzası ve bu yörenin gümüşlü kurşun madenince zengin olduğunu, Ünye Kazası'nın ise demir madenleriyle meşhur olduğunu ve yöre halkının demircilik ile meşgul olduğunu söylemektedir.⁹ Yüzyılın sonlarında yöreye gelen Vital Cuinet ise eserinde yörede gümüşlü kurşun, bakır, antimon, mangan ve demir madenlerinin çıkarıldığını kaydetmektedir. Cuinet, yörenin zengin maden yataklarıyla çevrili olduğunu belirttikten sonra iç bölgelerde oturan halkın maden işletmelerinde çalışarak geçimlerini sağladıklarını ifade etmektedir. Cuinet, çeşitli yerlerde bu madenlere ait dehliz ve oyukların hala görülmekte olduğunu belirttikten sonra şöyle devam etmektedir: “*Şu anda madenlerin işletilmesi terk edilmiş, kendi haline bırakılmış durumdadır. Çoğu yerlerde arazinin maden damarlarıyla ağ gibi her yana yayıldığını gösteren maden tabakalar bulunmaktadır.*” demektir.¹⁰

Osmanlı yazarlarının eserlerinde ve devletin resmi kayıtlarında da yöredeki madenler hakkında bilgi bulmak mümkündür. Şemseddin Sami *Kamusu'l-Alâm* adlı eserinde Giresun'da çıkarılan madenler hakkında “*Karadeniz sevabilinin o ciheti ezmine-i kadimeden beri kesret-i madeniyle meşhur olup, vaktiyle çıkarılmış madenlerin yerleri görülmektedir. Keşap Nahiyesi'nde sabilden üç saatlik mesafede vaki Yindincik Karyesi'nde pek zengin bir kurşun madeni bulunup, ancak imtiyaz-ı resmiyesi alınmamıştır. Kazanın sair taraflarında dahi simli kurşun, bakır, antimon, mangan, demir ve sair madenler bulunduğu muhakkaktır.*” demektir.¹¹

Devletin resmi kayıtları olan Trabzon Vilayet Salnameleri ve Arşiv Belgeleri de yukarıda adı geçen yazarların ve seyyahların verdiği bilgileri teyit etmektedir. Bu belgeler incelendiğinde Ordu ve Giresun yöresinde çok kaliteli ve çeşitli maden ocaklarının bulunduğunu görebiliriz. Örneğin, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Ordu ile Giresun sınırında çok kaliteli demir,¹² Çitlü köyünde kükürt ve çinkoyle karışık kurşun, Tomarlı köyünde kükürtle karışık kurşun, Şanvera ve Çavuş Çayırı mevkiinde kükürt ve demirle karışık bakır, Armutlu ve Damarlı köylerinde gümüşle karışık kurşun,¹³ Cağnas ve Sağır köylerinde bakır,

⁹ Charles Texier, *Küçük Asya, C. III*, Çev. Ali Suat, Ankara 2002, s. 205

¹⁰ Oktay Karaman, “Seyahatnamelere Göre Giresun”, *Giresun Tarihi Sempozyumu (24–25 Mayıs 1996)*, *Bildiriler*, İstanbul 1997, s. 171

¹¹ Şemseddin Sami, *Kamusu'l- A'lam, C. V*, Tıpkıbasım/Facsimile, Ankara, 1996, s. 3935–3936

¹² Buradan çıkarılan demir madeninden kara demir ve nal imal edilmekteydi. İmal edilen kara demir ve nallar Ordu Mal Sandığı'na vergisi ödenerek kaza dâhiline ve bazen Karahisar-i Şarki taraflarına satılırdı. **TVS**, 1288 (1871), s. 233

¹³ **BOA, A. MKT. NZD**, No. 292/85, sene 16 Ra 1276

gümüş ve kurşun,¹⁴ Boztepe ve Alaçam mevkiinde iki adet manganez¹⁵, Perşembe nahiyesine bağlı Valvay köyünün Kurtgölü mevkiinde kömür, Yeraşlı, Çalı, Celli ve Saray köylerinde manganez, Naçibe köyünde bakır ve kurşun, Aybastı nahiyesinin Yurt köyünde ise rezervleri tam olarak tespit edilemeyen gümüşle karışık kurşun madeni çıkarılmaktaydı.¹⁶ XX. yüzyılın başlarında ise Kirazdere ve Bahariye köylerinde demir,¹⁷ Akkilise, Akgiriş, Tarnevara, Yeniköy, Ahtaba köylerinde bakır, gümüş ve kurşun madenleri çıkarılıyordu.¹⁸

Aynı şekilde XIX. yüzyılın ikinci yarısında Giresun merkezinde mermer¹⁹, Akköy nahiyesinde bir adet demir ile iki adet bakır, Kuzca, Şadi ve Karaburun köylerinde iki adet gümüş, Görele nahiyesine bağlı Çimide köyünde üç adet bakır, Tirebolu Kazası'na bağlı Ağalık ve İsrail isimli bakır madenlerinin bulunduğu mevkide ise maden suyu ocakları bulunuyordu.²⁰ Keşap nahiyesine bağlı Yivdincik köyünde çok zengin bir kurşun²¹, Çakırlı köyünde Eğrimon Deresi denilen yerde ise gümüş madeni vardı.²² Ordu ve Giresun yöresinde çıkarılan madenlerin isimlerini ve çıkarıldıkları yerleri tablo halinde verdiğimizde şöyle bir tabloyla karşılaşırız.

Ordu ve Giresun Yöresinde Çıkarılan Madenler ve Çıkarıldıkları Yerleri Gösterir Tablo

Maden Türü	Maden Adı	Köy Adı	Nahiye Adı	Kaza Adı
Gümüş	Eğrimon	Çakırlı	Keşap	Giresun
Gümüş	Cuçan	Kuzca	Görele	Giresun
Gümüş	Cuçan	Şadi	Görele	Giresun
Gümüş	Cuçan	Karaburun	Görele	Giresun
Gümüş	---	Akkilise	Hapsemana	Ordu
Gümüş	---	Akgiriş	Hapsemana	Ordu
Gümüş	---	Tarnevara	Hapsemana	Ordu
Gümüş	---	Yeniköy	Hapsemana	Ordu
Gümüş	---	Ahtaba	Hapsemana	Ordu
Demir	---	Akköy	Merkez	Giresun
Demir	---	Kirazdere	Merkez	Ordu

¹⁴ TVS, 1296 (1879), s. 297

¹⁵ Diplomatic and Consular Report on Trade and Finance, Turkey, Trade of Trebizond, No: 878, Year 1891, s. 6

¹⁶ TVS, 1309 (1892), s. 321

¹⁷ BOA, MV, No. 184/45, sene 20 S 1332

¹⁸ BOA, MV, No. 174/17, sene 6 Ra 1331

¹⁹ TVS, 1288 (1871), s. 233

²⁰ TVS, 1288 (1871), s. 231

²¹ Sami, a.g.e, s. 3935

²² Tızlak, a.g.m, s. 22

Demir	---	Bahariye	Merkez	Ordu
Demir	---	---	Merkez	Ünye
Manganez	---	Boztepe	Merkez	Ordu
Manganez	---	Alaçam	Merkez	Ordu
Manganez	---	Yerashlı	Perşembe	Ordu
Manganez	---	Çalı	Perşembe	Ordu
Manganez	---	Celi	Perşembe	Ordu
Manganez	---	Saray	Perşembe	Ordu
Manganez	---	Abdal Suyu	Piraziz	Giresun
Bakır	İsah	Çimide	Görelle	Giresun
Bakır	Karaburun	Çimide	Görelle	Giresun
Bakır	Kırlak	Çimide	Görelle	Giresun
Bakır	---	Şadi	Görelle	Giresun
Bakır	---	Cağnas	Hapsemana	Ordu
Bakır	---	Sağırılı	Hapsemana	Ordu
Bakır	---	Akkilise	Hapsemana	Ordu
Bakır	---	Akgiriş	Hapsemana	Ordu
Bakır	---	Tarnevara	Hapsemana	Ordu
Bakır	---	Yeniköy	Hapsemana	Ordu
Bakır	---	Ahtaba	Hapsemana	Ordu
Bakır	---	Naçibe	Perşembe	Ordu
Bakır ²³	Çavuş Çayırı	Şanvera	Hapsemana	Ordu
Bakır ²⁴	---	Hark	Merkez	Tirebolu
Bakır	---	Sadegöre	Merkez	Tirebolu
Bakır	---	Sile?	Akköy	Tirebolu
Bakır	---	Oğraca?	Akköy	Tirebolu
Bakır	---	Kızılkaya	Akköy	Tirebolu
Bakır	---	Ağalık	Akköy	Tirebolu
Bakır	---	Karayürek	Akköy	Tirebolu
Bakır	---	Keban	Akköy	Tirebolu
Kurşun ²⁵	---	Çitli	Hapsemana	Ordu
Kurşun ²⁶	---	Yakacık	Ebulhayr	Ordu
Kurşun ²⁷	---	Cefanoz	Ebulhayr	Ordu
Kurşun ²⁸	---	Tomarlu	Hapsemana	Ordu
Kurşun ²⁹	---	Armutlu	Hapsemana	Ordu

²³ Kükürt ve demirle karışık

²⁴ Kükürtle karışık

²⁵ Kükürt ve çinkoyle karışık

²⁶ Bakır ve gümüşle karışık

²⁷ Bakır ve gümüşle karışık

²⁸ Kükürtle karışık

Kurşun ³⁰	---	Damarlı	Hapsemana	Ordu
Kurşun	---	Başalan	Hapsemana	Ordu
Kurşun	---	Hulul Ulubey	Hapsemana	Ordu
Kurşun	---	Çeterli	Hapsemana	Ordu
Kurşun ³¹	---	---	Merkez	Tirebolu
Kurşun	---	Şadi	Görelle	Giresun
Kurşun	---	Yivdincik	Keşap	Giresun
Kurşun	---	Yurt	Aybastı	Ordu
Kurşun	---	Akkilise	Hapsemana	Ordu
Kurşun	---	Akgiriş	Hapsemana	Ordu
Kurşun	---	Tarnevare	Hapsemana	Ordu
Kurşun	---	Yeniköy	Hapsemana	Ordu
Kurşun	---	Ahtaba	Hapsemana	Ordu
Kurşun	---	Naçibe	Perşembe	Ordu
Kömür	Kurtgölü	Valvay	Perşembe	Ordu
Mermer	---	---	Merkez	Giresun
Maden Suyu	Ağalık	İsrail	Merkez	Tirebolu
Maden Suyu	İsrail	İsrail	Merkez	Tirebolu

Yukarıda isimleri geçen Ordu ve Giresun yöresinde çıkarılan bu madenler yöre ekonomisine önemli katkı sağlamakta ve daha çok kaza dâhilinde satılmakta bazen de civar kazalara ihraç edilmekteydi. Bu madenlerin az miktarda da olsa bir kısmının Avrupa'ya ihraç edildiği görülmektedir. Örneğin; Görelle nahiyesinde çıkarılan bakır madeninin büyük bölümü Avrupa'ya ihraç edilmekte, kalan madenin ise bir kısmı kaza dâhilinde işlenmekte bir kısmı da Trabzon ve Şebinkarahisar taraflarına satılmaktaydı.³²

Ordu ve Giresun yöresinde çıkarılan bakır, gümüş, demir madenleri, yörede bakırcılık, gümüşçülük ve demircilik gibi zanaatların gelişmesini de beraberinde getirmiştir. Giresun Kazası'nda bakırcılık, kuyumculuk ve demircilik zanaatları gelişirken,³³ Görelle nahiyesinde tüfek çakmağı, karakulak denilen bıçak ve makas imalatı yaygındı. Ordu Kazası'nda ise bakırcılık, kuyumculuk, kantarcılık zanaatları gelişme göstermişti. Bu zanaatlarla uğraşan

²⁹ Gümüşle karışık

³⁰ Gümüşle karışık

³¹ Gümüşle karışık

³² TVS, 1288 (1871), s. 231

³³ TVS, 1286 (1869), s. 185; İ.Ortaylı tarafından bakırcılık zanaatının ihtiyacı için İngiltere ve Rusya'dan Giresun'a bakır ithal edildiği ifade edilmektedir. İlber Ortaylı, "19. Yüzyılda Trabzon Vilayeti ve Giresun Üzerine Gözlemler", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler 1*, Ankara 2000, s. 128

esnaf kendi ürettikleri tabanca, tüfek, çakmak ve makasları satarak geçimlerini sağlamaktaydı.³⁴ Bu konuda özellikle Ordu Kazası'na bağlı Çambaşı yaylası meşhurdur. Çambaşı yaylası demir madeni açısından diğer yörelerde çıkarılan madenlere göre daha fazla önem arz etmekteydi. Bu nedenle yöre köylüleri arasında balta, girebi,³⁵ orak, nal, semer, üzengi, evlerin temel direkleri, çivi, kapı menteşesi ve birçok ev eşyasına kadar bütün demir malzeme işlemeciliği bu yörede çok gelişmişti. Hatta burada çıkarılan demir yörede bulunan yayla ve obalarda veya Ordu merkeze bağlı Gerce, Osmaniye, Musakırık ve Saraycık gibi orman köylerine gönderilerek işlenmekteydi.³⁶

Ordu ve Giresun Yöresinde Maden İşletmeciliği

Ordu Kasabası'nda bulunan Bülbül Deresi mevkiinde ikinci mermer ayarında sertçe ve beyaz bir taşocağı bulunmaktaydı. Bu taşocağında imal edilen taşlar ev yapımında kullanılmakta ve bu taşlardan kireç dahi imal edilmekteydi. Biri Ordu kasabasına yarım saat mesafedeki Boztepe mevkiinde, diğeri Alaçam mevkiinde bulunan verimi % 64 olan iki adet mangan madeni işletmesi vardı.³⁷ Tirebolu limanının 12 mil içinde en az 7 bakır madeni bulunmaktaydı.³⁸ Ancak yıllarca yerli işletmeciler tarafından işletilen bu madenler ruhsatlarının bir süreliğine geri alınması ya da iptal edilmesi, uygun aletler olmaması, ödenek eksikliği ve hükümetin engelleri gibi nedenlerden dolayı tamamıyla durdu.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da gelişen sanayi için Osmanlı topraklarında bol miktarda maden olduğu yönündeki Avrupa'daki yaygın kanaat ve *Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti*'nin kurulmasıyla birlikte tüm Osmanlı topraklarında olduğu gibi yöredeki madenleri tespit etmek ve işletmek amacıyla da yöreye gayrimüslim ve yabancılar akın etmeye başladı. Klasik dönemde daha çok iltizama verilerek çıkarılan, faaliyetleri duran yöredeki madenler³⁹ XIX.

³⁴ TVS, 1288 (1871), s. 247

³⁵ Baltaya benzeyen, baltadan daha küçük olan yöreye özgü kesici bir alettir.

³⁶ Sıtkı Çebi, *Ordu Şehri Hakkında Derlemeler ve Hatıralar*, İstanbul 2000, s. 49-50

³⁷ Diplomatic and Consular Report on Trade and Finance, Turkey, Trade of Trebizond, No 878, Year 1891, s. 6; Bölgenin maden kaynakları da dahil ekonomik olarak değerlendirilmesi için bkz. Özgür Yılmaz, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiliz Konsolos Belgelerine Göre Giresun (1856-1900)", *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu, 9-12 Ekim 2008*, Cilt 1, Ankara 2009, s. 517-536.

³⁸ Diplomatic and Consular Report on Trade and Finance, Turkey, Trade of Trebizond, No 342, Year 1888, s. 4

³⁹ Örneğin; 1562 tarihinde Satılmış, Bazarsuyu, Kürtün, Bayramlı ve Giresun kadınlarına gönderilen bir hükümdede, bu kadınlarda kadimden harab ve battal kalmış gümüş ve şab madenlerinin bulunduğu, bu madenleri Behram adlı şahsın tekrar ihya için iltizama istediği belirtilmektedir. M. Hanefi Bostan, "XV-XIX. Yüzyıllarda Giresun Kazası'nın İdari Taksimatı ve Nüfusu", *Giresun Tarihi Sempozyumu, (24-25 Mayıs 1996)*, İstanbul 1997, s. 457; Yine 1455 tarihli Tahrir defterinde Canik-i Bayram Kazası'nda sayıları pek fazla olmamakla birlikte Küreciyan taifesinin bulunduğu görülmektedir. Ancak

yüzyılın ikinci yarısından itibaren başta Osmanlı vatandaşı olan gayrimüslim ve yabancılar olmak üzere özel müteşebbislere ihaleyle verilmeye başlandı. II. Abdülhamid döneminde 1878, 1885 ve 1906 tarihlerinde madenlerin araştırılması, mülkiyet ve tasarruf şekilleri ile yabancılar verilecek imtiyazların şartlarını belirleyen nizamnamelerin yayınlanması yabancı müteşebbislerin Osmanlı ülkesine olan ilgisini daha da artırdı.

Bu gelişmeler sonucu Belçikalı bir zat İstanbul'dan almış olduğu mürûr tezkeresiyle Giresun'a gelerek Yomrahisar ve Homurlu köylerindeki madenler hakkında keşif çalışmalarında bulundu. Yine kesif çalışmaları için Almanya vatandaşı bir kişi de Giresun'da araştırmalar yaptı.⁴⁰ 1888 yılında "Messrs. Swan and Co." adlı bir İngiliz şirketi faaliyetleri tamamıyla duran ve 160 ton kapasiteye sahip olan Tirebolu civarındaki 7 bakır madeniyle ilgilenmeye başladı.⁴¹ XX. yüzyılın hemen başında ise yöredeki bu maden işletmelerinin "Esşpie Bay Mines Development Syndicate Limited" adlı bir şirketin elinde olduğunu görüyoruz.⁴²

Bu dönemde birçok yerli ve yabancı müteşebbisin yörede maden arama ruhsatı aldığı görülmektedir. 1872'de Naçibe köyünde bulunan bakır ve kurşun madenleri için arama ruhsatı alan Osmanlı vatandaşı Karlo İcid, 1880'de Yeraşlı, Çalı, Saray köylerindeki manganez madenleri için ruhsat alan Fransız Oçermin Galya, 1892'de Sayaca-i Ebul Hayr, Küpdüşen köylerindeki manganez madenleri için ruhsat alan İtalyan Bartzili ve yine 1892'de Büyükalın köyünde bulunan demir madeni rezervlerinin tespiti için maden arama ruhsatı alan Osmanlı vatandaşı Tütünciyan Rafael bunlardan birkaçıdır.⁴³ Yörede yapılan maden arama ve tespiti çalışmalarının sonucunda maden bulan müteşebbisler yöredeki madenlerin işletme haklarını üzerlerine almışlardır. Nitekim, Osmanlı vatandaşı Ezenoğlu Arşavaril?, Hapsemana kazasına bağlı Tomarlı? ve Çitli köylerinde bulduğu madenin yirmi beş seneliğine işletme hakkını elde etti.⁴⁴ 1872 tarihinde Şebinkarahisar Sancağı'na tabi Lice adındaki simli kurşun madeni sahiplerinden Abraham Todor, madenden çıkaracağı cevherin kal⁴⁵ ve tasfiyesi

defterlerde bunlar hakkında pek fazla bilgi bulunmamakla beraber, bunların bölgede bulunan demir ocaklarını işledikleri, 1455'de Subaşı Musa Bey'in hasları arasında buldukları daha sonraki dönemlerde ise şehzade hassına dahil oldukları anlaşılmaktadır. Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, İstanbul 1985, s. 95

⁴⁰ Karaman, XIX. ve XX. Yüzyılda Giresun..., s. 66

⁴¹ Diplomatic and Consular Report on Trade and Finance, Turkey, Trade of Trebizond, No: 342, Year 1888, s. 4

⁴² Diplomatic and Consular Report on Trade and Finance, Turkey, Trade of Trebizond, No: 2766, Year 1901, s.7

⁴³ TVS, 1309 (1892), s. 321-322

⁴⁴ BOA, A. MKT. NZD, No. 287/28, sene 4 M 1276

⁴⁵ Koparma, koparılma, sökme, sökölme; yerinden çıkarma, çıkarılma; temelinden çekip atma anlamlarına gelir. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1998, s. 483

için Giresun'un Uzundere Köyü'nden Todoroglu Vasil'in arazisini Şura-yı Devlet'in onayıyla bir kereye mahsus olmak üzere 30 adet 100'lük altın ve kalhanenin⁴⁶ yapılacağı araziye de senelik 40 kuruş kira verme karşılığında kiralandı.⁴⁷ 1879'da Viçin Efendi, Yakacık ve Cefanos köylerinde bulunan bakır ve gümüşle karışık kurşun madeninin 99 senelik işletme hakkını % 5 vergi ve her yıl 250 lira ödemesi karşılığında elde etti.⁴⁸ 1886 tarihinde Kırkor Yakutçıyan, Giresun Kazası'nın Akköy nahiyesindeki Kavaklıkara, Kurt ve Büyüktepe köylerinde bulunan gümüşle karışık kurşun madeninin işletme imtiyazını,⁴⁹ 1888'de Yunan vatandaşı Mösyö Leonidas, İstanbul Ticaret Odası üyelerinden Dimitraki Efendi'nin kefilliği ile Keşap nahiyesinin Çakırlı, Karabulduk, Valid ve Yıvıncık köylerinde bulunan gümüşle karışık kurşun ve antimon madenlerinin 99 senelik işletme imtiyazına sahip oldular.⁵⁰ Bu dönemde yörede faaliyet gösteren maden işletmeleri ve maden imtiyazı sahibi kişilerin isimleri şöyledir.

1903 ve 1904 Yıllarında Ordu ve Giresun Yöresinde Faaliyet Gösteren Maden İşletmelerini ve İmtiyaz Sahiplerini Gösterir Tablo

Maden Türü	Kaza Adı	Nahiye ve Köy Adı	İmtiyaz Sahibi Adı	İhale Tarihleri	Senelik Alınan Vergi Miktarı (Kuruş)	
					1903	1904
Bakır	Tirebolu	Sile ve Oyraca	Sebuh David ve Mösyö Tomas	11 Aralık 1901	4.183	4.183
Bakır	Tirebolu	Kırlık, Lahnaz, Eski Kırlık ve Kızılkaya	Sebuh David Efendi ve Mösyö Tomas	11 Aralık 1901	6.603	6.603
Bakır	Tirebolu	Karalar, Karaanık, Ağalık	Sebuh David Efendi ve Mösyö Tomas	11 Aralık 1901	5.163	5.163
Bakır	Görele	Akköy	Sebuh David Efendi ve Mösyö Tomas	11 Aralık 1901	1.370	1.370
Bakır	Görele	Sadeküre	Sebuh David Efendi ve	11 Aralık	2.138	2.138

⁴⁶ Altın, gümüş ve sair madenleri ve sırmaları eretip külçe haline getirmeğe ve döküme hazırlamağa mahsus ocaklı yere verilen addır. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul 1983, s. 151

⁴⁷ Oktay Karaman, *Giresun Kazası (1850-1900)*, Erzurum Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1999, s. 158

⁴⁸ TVS, 1309 (1892), s. 322

⁴⁹ Karaman, a.g.t., s. 158

⁵⁰ Karaman, a.g.t., s. 159

			Mösyö Tomas	1901		
Bakır	Görece	İsalı	Muhtar Efendi	29 Kasım 1903	---	1.970
Gümüşlü Kurşun ve Bakır	Ordu	Bakacak, Cağnaz	Viçan Rahniçi	26 Ocak 1883	29.005	---
Gümüşlü Kurşun ve Bakır	Tirebolu	Keban	Sebuh David Efendi ve Mösyö Tomas	11 Aralık 1901	3.328	3.328
Gümüşlü Kurşun ve Bakır	Görece	Karaburun, Jujan	Sebuh David Efendi ve Mösyö Tomas	11 Aralık 1901	3.289	3.289
Manganez	Giresun	Piraziz	Mösyö Peracivati	11 Ocak 1880	923	923
Gümüşlü Kurşun ve Antimon	Giresun	Keşap	Mösyö Leonidaz	19 Kasım 1901	21.035	---
TOPLAM					77.037	28.967

Kaynak: TVS, 1321 (1903), s. 480; 1322 (1904), s. 444

Tabloya bakıldığında XX. yüzyılın hemen başında Ordu ve Giresun yöresinde işletimde olan 11 adet maden işletmesinin biri hariç kalan 10'unun gayrimüslim ya da yabancı müteşebbislerin elinde olduğu ve bu maden ocaklarından ağırlıklı olarak Bakır, Kurşun, Manganez ve Antimon madenlerinin çıkarıldığı görülmektedir. Bu dönemde yörede işletilen maden ocakları ve taş ocaklarından devletin aldığı toplam vergi miktarı 122.397 kuruş 50 paradır.⁵¹

Yörede çıkardıkları madenlerin bir kısmı yurt dışına ihraç edilmiştir. Örneğin Mösyö Peracivati, imtiyaz sahibi olduğu Giresun'un Piraziz nahiyesinde çıkardığı manganez madeninin 400 tonu 1901 yılında Avrupa'ya ihraç etmiş ve bu satıştan 52.000 kuruş gelir elde etmişti. Yaptığı bu ihracat karşılığında ise devlete 2.600 kuruş vergi vermişti.⁵²

⁵¹ 1902 yılında Tirebolu maa Görece kazasındaki taş ocakları hasılatı olarak senelik 529 kuruş 20 para, Giresun maa Ordu kazalarında faaliyet gösteren taş ocakların hasılatı 8.377 kuruştur. TVS, 1320 (1902), s. 673; 1903 yılında Tirebolu kazası taş ocakları hasılatı 987 kuruş 10 para, Giresun kazası taş ocakları hasılatı da 6.500 kuruş 20 paradır. TVS, 1321 (1903), s. 951

⁵² TVS, 1319 (1901), s. 455

Yöre ekonomisini canlandırmalarına, yurt dışına ihracat yapmalarına ve devlete önemli miktarda vergi vermelerine rağmen pek çok yabancı şirketin devletle ilişkilerinde önemli güçlüklerle karşı karşıya kaldıkları da bir gerçektir. Yörede faaliyet gösteren yabancı müteşebbisler zaman zaman ruhsat alma konusunda birtakım sorunlarla karşılaşmışlardır. Örneğin 1891'de bazı Alman müteşebbisler bir tanesi Ordu kasabesindeki Boztepe'de diğeri Alaçam mevkiinde bulunan iki manganez madeni ocağını işletmek için geçici ruhsat almışlardı. Bu madenleri idare etmek için ise işletmenin başına Mr. Koerner adında özel bir mühendis getirdiler. Mr. Koerner, başında bulunduğu bu maden ocaklarını işletebilmek için nihai ruhsat almaya çalıştı ancak yoğun gayretlerine rağmen bu işletmeler için nihai ruhsat almayı başaramadı. Bu yoğun çabalarının sonunda 1.000 ton civarında ham madeni transfer etme ve taşıma hakkıyla yetinmek zorunda kaldı.⁵³

Yörede değişik nedenlerden dolayı verilen maden imtiyazlarının feshedildiği görülmektedir. Örneğin; 1862 yılında Ordu kazasının Hapsemana nahiyesinin Tomarlı, Çeterli, Başalan ve Hulul Ulubey mevkilerindeki gümüşlü kurşun madeni ihaleleri iptal edilmiştir.⁵⁴ 1880 tarihinde Piraziz nahiyesindeki Abdal Suyu mevkiinde bulunan manganez madeninin Amerikalı Mösyö Praçivani ile İngiliz Mösyö Lafonten'e verilen imtiyaz hakkı bu şahıslar maden imtiyazı şartnamelerine uymadıkları gerekçesiyle feshedilmiştir. 1886'da Akköy nahiyesindeki Adaköy'deki gümüşlü kurşun madeninin Osmanlı vatandaşı Kırkor Yakutçıyan'a verilen imtiyazı ise Şura-yı Devlet kararıyla iptal edildi.⁵⁵ Mösyö Zarifi uhdesinde bulunan Giresun'un Çakırlı ve Karabulduk mevkilerindeki gümüşlü kurşun ve antimom madenlerinin ihalesinin bilinmeyen bir nedenden dolayı feshedildiği görülmektedir.⁵⁶

XX. yüzyılın başlarında daha çok gayrimüslim Osmanlı vatandaşları ve yabancı müteşebbislerin ellerinde bulunan yöredeki maden işletmelerinin yine gayrimüslim ve yabancılar arasında el değiştirdiği görülmektedir. Örneğin 1913'de Hapsemana nahiyesinin Akkilise, Akgiriş, Tarnevara, Yeniköy ve Ahtaba köylerinde İngiliz Mösyö Wilyam Vawson ile iki ortağının işlettikleri bakır ve gümüş karışımı kurşun madeni ocağının ortaklarından Vawson'un hissesinin yaklaşık % 33'ünü Fransız Mösyö Henri Poski'ye bıraktığı görülmektedir.⁵⁷ Aynı yıl Bolaman nahiyesinin Zade köyünde bulunan maden ocağını Mösyö Karmiyati birlikte işleten Ahmet Rifat Efendi hissesinin yarısını

⁵³ Diplomatic and Consular Report on Trade and Finance, Turkey, Trade of Trebizond, No: 878, Year 1891, s. 6

⁵⁴ Abdülvahap Hayri, *İktisadi Trabzon*, Yayına Hazırlayan: Melek Öksüz, Trabzon 2008, s. 54-55

⁵⁵ Karaman, a.g.t., s. 161

⁵⁶ Abdülvahap Hayri, a.g.e., s. 55

⁵⁷ **BOA, MV**, No. 174/17, sene 06 Ra 1331

bir Fransız'a devretti.⁵⁸ 1914'de Kirazdere ve Bahariye köylerindeki maden ocaklarının işletme hakkına sahip Sekiz Efendi hissesinin % 40'ını Andon İptoyizi'ye, % 40'ını da Kıryako Meyçonaki'ye devretti.⁵⁹ Yine 1914'de aynı köylerde bulunan maden ocaklarını işletme hakkına sahip Osmanlı vatandaşı Miçonaki ve Andreya maden ocağını İsviçreli Mösyö Alfred Yuvadonor'a sattı.⁶⁰

Yaşanan bu gelişmeler sonucu XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde ülke genelinde işletimde olan maden ocaklarının yaklaşık % 25'ini gayrimüslimler, % 37'sini yabancılar çalıştırmakta, çıkarılan madenlerin % 13'ünü gayrimüslimler ellerinde bulundururken yabancılar da % 67'sine sahip duruma geldiler.⁶¹ Ordu ve Giresun yöresinde ise bu oran çok daha yüksek olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. Trabzon Vilayet Salmeleri incelendiğinde, elimizdeki İngiliz Konsolosluk raporları ve Arşiv belgelerine bakıldığında yüzyılın başında yörede Türk mütешеbbis olarak sadece Giresun'un Görele nahiyesindeki İsalı bakır işletmelerinin imtiyaz sahibi Muhtar Efendi'nin olduğu görülmektedir.

Sonuç

Yukarıda verdiğimiz bilgilere bakıldığında ele aldığımız dönemde Ordu ve Giresun yöresinin maden çeşitliliği açısından önemli bir zenginliğe sahip olduğu görülmektedir. Bu nedenle yörede çok sayıda maden ocağı açılmış ve işletilmiştir. Yörede çıkarılan madenlere bakıldığında yörede özellikle demir, bakır, kurşun, simli gümüş ve manganez madenlerinin çıkarıldığı görülmektedir.

Ordu ve Giresun yöresinin maden açısından zengin olmasına ve yörede çok sayıda maden ocağı bulunmasına rağmen bu ocaklardan yeterince istifade edilememiştir. Maden ocaklarından yeterince istifade edilememesinin en önemli sebeplerinden biri ulaşım sorunudur. Ulaşım imkânlarının iyi olmaması nedeniyle iç bölgelerde çıkarılan madenlerin sahile indirilmesinde büyük zorluklar yaşanmıştır. Sahil bölgelerinde bulunan madenler için ise en önemli sorun ormanların maden bölgelerine uzaklığı olmuştur. Yöredeki madenleri çıkarmak için büyük miktarda yakacağa ihtiyaç duyulmuştur. Yakacağın temin edildiği ormanların maden bölgelerine uzak olması ise maliyetin artmasına neden olmuştur. Ayrıca üretimin az olması, madenci ücretleri ve maden çıkarma masraflarının çokluğu gibi nedenlerle yöredeki birçok maden ocağı ya terk edilmiş ya da faaliyetleri durdurulmuştur.

Klasik dönemde daha çok iltizama verilerek çıkarılan yöredeki madenlerin tekrar işletilmelerini sağlamak amacıyla XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren

⁵⁸ BOA, MV, No. 178/66, sene 24 B 1331

⁵⁹ BOA, MV, No. 184/45, sene 20 S 1332

⁶⁰ BOA, MV, No. 193/38, sene 17 Za 1332

⁶¹ Devletin son dönemine geldiğinde yabancıların elinde toplam 272 maden işletme imtiyazı vardı ve bunların 60 tanesi Karadeniz'deydi. Tefik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900–1960)*, Ankara 2003, s. 123–124

özel müteşebbislere ihale edilmeye başlandığı görülmektedir. Osmanlı ülkesindeki madenlerin özel müteşebbisler tarafından işletilmeye başlanmasıyla, başlangıçta yerli müteşebbisler tarafından alınan bu işletmeler zamanla gayrimüslimlerin ve yabancıların eline geçmiştir. Bunun en büyük sebeplerini devletin içinde bulunduğu ekonomik durum nedeniyle kârı birinci plânda gören bazı müteşebbislerin maden ocaklarının işletilmesi için daha büyük yatırımlara ihtiyaç duymaları ve yerli sermayedarların da bu sermayeleri bulamamaları nedeniyle bu işletmeleri yabancılar satmak zorunda kalmaları oluşturmuştur. Bu nedenlerle maden işletme imtiyazını alan bazı yerli müteşebbisler, bu dönemde işletme sermayesini bulamamışlar ve bu yüzden işletme hakkını elde ettikleri madenleri gayrimüslim ve yabancılar devretmişlerdir. Birkaçı hariç daha çok küçük ve orta ölçekli işletmelerin bulunduğu Ordu ve Giresun yöresindeki maden ocakları da ülke genelindeki madencilik sektörünün içinde bulunduğu durumdan etkilenmiştir. XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde yöredeki birçok maden ocağının işletme hakkını gayrimüslim ya da yabancıların elinde olduğu görülmektedir. Faaliyette bulunan maden işletmelerinin büyük bir kısmının gayrimüslim ve yabancı müteşebbisler tarafından işletilmeye başlanmasıyla birlikte Anadolu'daki madencilikte olduğu gibi yöre madenciligi de gittikçe artan bir şekilde dünya ekonomisiyle bütünleşmiştir.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

BOA, MV

No. 184/45; No. 174/17; No. 178/66; No. 184/45; No. 193/38

BOA, A. MKT. NZD

No. 287/28; No. 292/85

Vilayet Salnameleri

1286 (1869), *Trabzon Vilayet Salnamesi*,

1288 (1871), *Trabzon Vilayet Salnamesi*,

1296 (1879), *Trabzon Vilayet Salnamesi*,

1309 (1892), *Trabzon Vilayet Salnamesi*,

1319 (1901), *Trabzon Vilayet Salnamesi*,

1320 (1902), *Trabzon vilayet Salnamesi*,

1321 (1903), *Trabzon Vilayet Salnamesi*,

1322 (1904), *Trabzon Vilayet Salnamesi*,

Yabancı Kaynaklar

Diplomatic and Consular Report on Trade and Finance, Turkey, Trade of Trebizond,
No: 135, Year 1887

Diplomatic and Consular Report on Trade and Finance, Turkey, Trade of Trebizond,
No: 342, Year 1888

Diplomatic and Consular Report on Trade and Finance, Turkey, Trade of Trebizond,
No: 549, Year 1889

Diplomatic and Consular Report on Trade and Finance, Turkey, Trade of Trebizond,
No: 878, Year 1891

Diplomatic and Consular Report on Trade and Finance, Turkey, Trade of Trebizond,
No: 2766, Year 1901

Kitap ve Makaleler

ABDÜLVAHAP, Hayri, *İktisadi Trabzon*, Yayına Hazırlayan Melek Öksüz, Trabzon,
2008.

BOSTAN, M. Hanefi, "XV-XIX. Yüzyıllarda Giresun Kazasının İdari Taksimatı ve
Nüfusu", *Giresun Tarihi Sempozyumu*, (24–25 Mayıs 1996), İstanbul, 1997.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*,
Ankara, 1997.

ÇAVDAR, Tefik, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900–1960)*, Ankara, 2003.

- ÇEBİ, Sıtkı, *Ordu Şehri Hakkında Derlemeler ve Hatıralar*, İstanbul, 2000.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1998.
- İŞİK, Adem, *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*, Ankara, 2001.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, Ankara, 1995.
- KARAMAN, Oktay, “Seyahatnamelere Göre Giresun”, *Giresun Tarihi Sempozyumu (24–25 Mayıs 1996)*, *Bildiriler*, İstanbul, 1997.
- KARAMAN, Oktay, “XIX. Ve XX. Yüzyılda Giresun ile Çevresindeki Madenler ve Maden İşletmeciliği”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. V, Sayı 1, (Haziran 2003).
- KARAMAN, Oktay, *Giresun Kazası (1850–1900)*, Erzurum Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1999.
- KÖSE, Osman, “XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu (3–5 Mayıs 2001)*, C. I, Trabzon, 2002.
- ORTAYLI, İlber, “19. Yüzyılda Trabzon Vilayeti ve Giresun Üzerine Gözlemler”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler 1*, Ankara, 2000.
- ÖZTEL, Muharrem, *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi*, İstanbul, 2009.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul, 1983.
- QUATAERT, Donald, *Osmanlı Devleti’nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881–1908)*, Ankara, 1987.
- ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kamusu’l-A’lâm*, C. II, Tıpkıbasım/Facsimile, Ankara, 1996.
- TEXİER, Charles, *Küçük Asya*, C. III, Çev. Ali Suat, Ankara, 2002.
- TIZLAK, Fahrettin, “XIX Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları”, *Belleten*, LX/229. Aralık, 1996.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, İstanbul, 1985.
- YILMAZ, Özgür, “19. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiliz Konsolos Belgelerine Göre Giresun “1856-1900””, *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu, 9-12 Ekim 2008*, Cilt 1, Ankara, 2009.
- Yurt Ansiklopedisi*, “Giresun” Maddesi, C. V, İstanbul, 1982–1983.